

МАНЗАРАЛЫ ӨСИМЛИКЛЕРДИҢ ХОЖАЛЫҚ ӘХМИЙЕТИ

¹Отенова Ф., ²Изентаева Х.

Қарақалпақ мәмлекетлик университети
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Аннотация. Мақолада иқлим ўзгариши ва тупроқ шўрланишига боғлиқ шаҳарларни кўкаламзорлаштириш, ешил маконга айландиришда тузга ва қурғакчиликга чидамли маҳаллий тур ўсимликлардан ешил қопламаларни тузиш катта аҳамиятга эга эканлиги такидланган. Чунки бу ўсимликлар маҳаллий шароитда тузга ва қурғокчиликга чидамли егоч-бута ўсимликлар ҳисобланади.

Калит сўзлар: кўкаламзорлаштириш, тупроқ шўрланиши, манзарали ўсимликлар, *Populus*, *Salix* L., *Tamarix* L., *Elaeagnus* L.

Аннотация. В статье подчеркивается, что в связи с изменением климата и засолением почв можно создать зеленые покровы из соле и засухоустойчивых местных растений, которое имеют большое значение в превращении их в зеленые насаждения для озеленения городов. Потому что эти растения в местных условиях являются соле и засухоустойчивыми кустарниками.

Ключевые слова: озеленение, засоленность почвы, декоративные растения, *Populus*, *Salix* L., *Tamarix* L., *Elaeagnus* L.

Орта Азияда, соның ишинде Қарақалпақстанда манзаралы өсімликлерди интродукция етиў ҳәм пайдаланыў әййемги заманлардан басланған ҳәм ол ата-бабаларымыздың хожалық искерлиги менен дийханшылықтың раўажланыўына тығыз байланысly. Қарақалпақстанның топырақ-климат өзгешелиги, яғный топырағының шорлылығы, ҳаўа температурасының

суткалық хәм жыллық күшли өзгерислери, ҳаўаның пәс ығаллығы, қуяштың күшли қыздырыўы ҳ.т.б. интродукция етилетуғын өсимликлерге айрықша талаплар қояды [1].

Қарақалпақстанның бирден-бир тийкарғы ағаш өсимликлери болып: тораңғыл - *Populus* туўысы ўәкиллери (*P.pruinosa* Schrenk, *P. diversifolia* Schrenk, *P. ariana* Dode) болып тоғайларды пайда етеди. Олар ыссылыққа хәм қурғақшылыққа шыдамлылығы менен ажыралады.

Қарақалпақстанда таллардың - *Salix* L. еки түри (*S.songarica* Anderss, *S. wilhelmsiana* M.B.) өсип, олар ири путалар ямаса ағашлар түрінде ушырасады. Таллар дәрьялардың жағаларында өсиўге бейимлесип, жоқары ҳаўа температурасына шыдамлы, бирақ топырақтың шорланыўы менен олардың тығызланыўына шыдамайды. Тасқын суўлардың қайтыўы өсимликлер фитоценозынан биринши нәўбетте таллар түрлериниң жоқ болыўына алып келеди. Тасқын суўлардың әсте-ақырын қайтыўы менен таллар фитоценозының орнын жигилдик жийде - (*Elaeagnus angustifolia*) хәм тораңғыл (*Populus diversifolia*) ийелейди.

Жийде туўысының *Elaeagnus* L. түрлери (*E.turcomanica* ямаса *angustifolia* L., *E. orientalis* L.) мийўе хәм манзаралы өсимликлер ретинде үлкен хожалық әҳмийетине ийе. Жийдениң еки түри де мәденийлестирилген. Олар шыдамлылығы, жоқарғы манзаралылығы хәм тез өсиўшилиги менен ажыралады. Топырақты таңламайды, суўыққа шыдамлы. Жақсы форма бериўге болады. Жоллардың бойына, жанлы қоралар дүзетиўге, сондай-ақ топарластырып егиўге болады. Бул түрлер туқымы хәм қәлемшелери арқалы жақсы көбейеди [2,3,4].

Қарақалпақстанның флорасында жыңғылдың ямаса тамарикстиң (*Tamarix* L.) 11 түри өседи. Бул туўыстың барлық түрлери манзаралы. Ыссылыққа,

дузға хәм қурғақшылыққа шыдамлы. Жыңғыллардың барлық түрлерин көклемзарластырыўда қолланғанымызда олардың әҳмийети тағы да артқан болар еди. Көклемзарластырыўда тийкарынан орманы жыңғыл - *T.elongata*, орпаң жыңғыл - *T.laxa* , ерманы жыңғыл - *T. hispida* тарқалған. Ал басқа түрлерин тәбиятта ушыратыўымыз мүмкин.

Жыңғыллардың барлық түрлери, формалары, турықларының рени, гүллеў мүддетлери хәм характери, топ гүллериниң реңлери қоршаған орталық жағдайына талапшаңлығы менен бир-биринен ажыралады. Жыңғыллардың бир түрлери бәхәрде, екинши биреўлери жазда хәм гүзде гүллейди. Ашық қызыл, ақ хәм көкшил-қызыл гүллерге ийе формалары бар. Жақсы нектар бериўши өсимлик. Жыңғыллар көшпе қумларды тоқтатыў ушын кең қолланылады, шөл хәм ярым шөл, әсиресе шорлы топырақлы жерлерди көклемзарластырыў ушын кең қолланыў үлкен қызығыўшылық туўдырады. Туқымлары арқалы хәм вегетатив түрде жақсы көбейеди.

Таранлар (*Polygonaceae*) туқымласына жататуғын қандымлар (*Callygonum*), қус қонбас (*Atraphaxis* L.) туўысларының ўәкиллери хәр қыйлы жасаў орынларында кең тарқалған. Қандым туўысының Қарақалпақстанның флорасында 23 түри есапқа алынған. Айрықша әжайып мийўелери, сулыў хәм ийисли гүллериниң болыўы менен көклемзарластырыўда айрықша орын тутарды. Қумлы шөллер жағдайында қумларды тоқтатыў хәм қорғаныў полосаларын бекемлеў ушын баҳалы пута өсимлиги. Сексеўил (*Haloxylon*) үлкен халық хожалық әҳмийетине ийе. Туўыстың бес түринен үш түри Қарақалпақта өседи (ақ сексеўил - *H. persicum*, қара сексеўил - *H. aphyllum* хәм қыр сексеўили - *H. ammodendron*). Сексеўил тийкарынан шөл хәм ярым шөл зонасында

өседі. Оның түрлері хәр қыйлы топырақ жағдайлары болған ығаллығы менен дузлылығына бейимлескен. Бул өсимликлер шөллердегі қала хәм елатлы пунктлерди көклемзарластырыў ушын пайдаланыўға болады [2, 3,4].

Қубла Арал бойының антропогенлик шөлистанлыққа айланыўы, климаттың қурғақласыўы хәм топырақтың шорланыўына байланыслы қала хәм елатлы пунктлерди көклемзарластырыў әсте-ақырын дуз хәм қурғақшылыққа шыдамлы жергиликли түрлер болған: көк жапырақлы тораңғыл, хәр қыйлы жапырақлы тораңғыл, арий тораңғылы, жанеўит тал, шығыр тал, шығыс жийдеси, жигилдик жийде, сондай ақ жыңғыл, долана хәм басқалардан жасыл зоналар дүзиўимиз мақсетке муўапық болады. Себеби олар жергиликли шараят жағдайында дузға хәм қурғақшылыққа шыдамлы ағаш-пута өсимликлер болып табылады.

Улыўма айтқанда тәбийий дендрофлораның түрлерин шеттен алып келинген ағашлар менен бирликте қолланыў көклемзарластырыў хәм тоғай хожалығында пайдаланатуғын түрлердин ассортиментин байытыўға мүмкиншилик береді. Будан басқа жергиликли түрлер шеттен алып келинген түрлерге қарағанда бир қанша жоқары температураға хәм дузға шыдамлы келеді.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Кабулов С. К. Приспособление растений к дефициту влаги. Ташкент, «ФАН», 1981 96с.
2. Отенов Т.О., Оспанов А.Ж., Отенова Ф.Т. Влияние усыхания Аральского моря на растительность Южного Приаралья. III научная конференция «Интродукция растений: проблемы и перспективы». Хива, 2007 с.48-51

3. Отенов Т., Хамитова А., Отенова Ф. Экологическое изучение сезонного ритма развития древесных растений и зеленое строительство на Юге Приаралья. Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции «Научные исследования и разработки». Россия, 2016. С. 885-888

4. Otenov T., Otenova F., Eshanov K., Dauletbaeva Sh., Izentaeva X. Influence of soil-climatic factors environment for growth, development and durability of wood plants in the south of the Aral Sea Region. ." Journal of Critical Reviews 7.7 (2020), 408-409. Print. doi:10.31838/jcr.07.07.71

5. Ahmatovich R. A. et al. In biocenosis the degree of appearing entomophagous types of vermins which suck tomatoey sowings //Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. – 2018. – №. 9-10. – С. 3-5.

6. Сулаймонов Б. А. и др. Фитофаги и виды энтомофагов, встречающиеся в лесном биоценозе //Актуальные проблемы современной науки. – 2021. – №. 1. – С. 64-69.

7. Кимсанбаев Х. Х., Жумаев Р. А. К вопросу размножения *Trichogramma evanescens* для биологической защиты растений //Международна научна школа" Парадигма". Лято-2015. – 2015. – С. 34-41.

8. Жумаев Р. А. Биолaborаторияда трихограммани in vitro усулида ўстириш технологияси. Трихограммани сунъий озикада ўстириш курси (1)(Hymenoptera: Trichogrammatidae). – 2016.

9. Sulaymonov B. A. et al. Effectiveness of Application of Parasitic Entomophages against Plant Bits in Vegetable Agrobiotensenosis //Solid State Technology. – 2020. – Т. 63. – №. 4. – С. 355-363.

10. Kimsanbaev X. X., Jumaev R. A., Abduvosiqova L. A. Determination Of Effective Parasite-Entomofag Species In The Management Of The Number Of Family Representatives In Pieridae //The American Journal of

- Agriculture and Biomedical Engineering. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 135-143.
11. Jumaev R. Invitro rearing of parasitoids //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2023. – Т. 371.
12. Кимсанбаев Х. Х. и др. Биоценозда ўсимлик зараркундалари паразит энтомофаглари ривожланиши. « //O'zbekiston» НМИУ, –Тошкент. – 2016.
13. Сулаймонов Б. А. и др. Ўрмон биоценозида фитофаг турлари ва улар миқдорини бошқариш //O'zbekiston» НМИУ, –Тошкент. – 2018.
14. Jumaev R., Rakhimova A. Analysis of scientific research on reproduction of species of Trichograms in Biolaboratory //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2020. – Т. 2. – №. 08. – С. 148-152.
15. Axmatovich J. R. In vitro rearing of trichogramma (Hymenoptera: Trichogrammatidae) //European science review. – 2016. – №. 9-10. – С. 11-13.
16. Jumaev R. A. et al. The technology of rearing Braconidae in vitro in biolaboratory //European Science Review. – 2017. – №. 3-4. – С. 3-5.
17. Жумаев Р. А. Массовое размножение трихограммы на яйцах хлопковой совки в условиях биолaborатории и ее применение в агробиоценозах //Халқаро илмий-амалий конференция “Ўзбекистон мева-сабзавот маҳсулотларининг устунлиги” мақолалар тўплами. Тошкент. – 2016. – С. 193-196.
18. Жумаев Р. А. Значение представителей семейства BRACONIDAE в регулировании численности совок в агробиоценозах //ЎЗМУ Хабарлари. – 2017. – Т. 3. – №. 1.

- 19.Жумаев Р. А. РАЗМНОЖЕНИЯ ИН ВИТРО ВАСОН НАВЕТОР САЙ И ВАСОН ГРИНИ АШМЕД //Актуальные проблемы современной науки. – 2017. – №. 3. – С. 215-218.
- 20.Axmatovich J. R. In Vitro Rearing of Parasitoids (Hymenoptera: Trichogrammatidae and Braconidae) //Texas Journal of Agriculture and Biological Sciences. – 2022. – Т. 4. – С. 33-37.
- 21.Suleymanov B. A., Jumaev R. A., Abduvosiqova L. A. Lepidoptera Found In Cabbage Agrobiocenosis The Dominant Types Of Representatives Of The Category Are Bioecology //The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering. – 2021. – Т. 3. – №. 06. – С. 125-134.